

Una mirada alternativa? Les dones migrades en els programes sobre migracions de TV3

*An alternative gaze? Migrated women in TV3's
programmes on international migrations*

Luciana Pontes Pinto¹

Doctoranda en mitjans, comunicació i cultura
de la Universitat Autònoma de Barcelona.
pontes.luciana@gmail.com

Una mirada alternativa? Les dones migrades en els programes sobre migracions de TV3

An alternative gaze? Migrated women in TV3's programmes on international migrations

RESUM:

La representació audiovisual de les migracions ha estat un tema de recerca molt debatut en els darrers anys, i ha donat cabuda a fortes crítiques al quefer periodístic sobre aquest particular. Com a conseqüència, es van crear recomanacions sobre el tractament de les migracions i, fins i tot, ens com la Mesa per a la Diversitat en l'Audiovisual. Tot i que aparentment aquestes mesures no van arribar a canviar espectacularment els noticiaris televisius, s'observen noves propostes d'apropament al fet migratori. Els programes divulgatius de no-ficció sobre l'experiència migratòria representen així una tendència innovadora en la programació televisiva tant catalana com espanyola. En aquest article, es discuteixen les representacions sobre les dones migrades en aquesta mena de programes emesos per TV3, cadena que el 2005 va crear, internament, una Comissió per a la Diversitat.

PARAULES CLAU:

gènere, migracions internacionals, audiovisual, Catalunya, no-ficció.

An alternative gaze? Migrated women in TV3's programmes on international migrations

Una mirada alternativa? Les dones migrades en els programes sobre migracions de TV3

ABSTRACT:

The audiovisual representation of international migration in our country has been hotly debated in recent years, leading to sharp criticisms of journalistic practices in this respect. This has given rise to recommendations on the treatment of migrations and even to organizations such as the Committee for Audiovisual Diversity. Although these measures have not apparently worked any dramatic change in television newscasts, new ways of approaching migration have been observed. Along this line, non-fiction outreach programmes on the migratory experience represent an innovative trend in the television programming of both Catalonia and Spain at large. This paper considers the representations of migrated women in this type of programmes which have been broadcast on TV3, the Catalan channel that created an internal Diversity Commission in 2005.

KEYWORDS:

gender, international migrations, audiovisuals, Catalonia, non-fiction.

Introducció

Des de l'adhesió de l'Estat espanyol² a la Unió Europea (1986), la representació de les migracions internacionals ha estat dominada per imatges negatives, molt vinculades a la legislació d'estrangeria i el control de la circulació de persones a través de les fronteres (Santamaría, 1993). Aquestes representacions, enfocades en la persecució de la migració irregular, han establert una perspectiva del fenomen migratori com una amenaça per a l'ordre públic, la qual impregna els discursos tant polítics com mediàtics (King i Wood, 2001).

La televisió ha tingut un paper decisiu en aquesta construcció discursiva de l'«immigrant»³ com un altre perillós. La representació dels ciutadans extracomunitaris en termes d'il·legalitat, pobresa, criminalitat i ignorància⁴ es troba associada amb la insistent recurrència de les imatges d'arribades en pastera i l'adscripció freqüent de les persones migrades a les seccions d'esdeveniments policials. A més, es banalitzen pràctiques que expressen un fort rebuig cap aquestes persones, com l'ús de la paraula *il·legal* per a anomenar la situació d'indocumentació imposada⁵ a part d'aquesta població, així com la utilització sensacionalista d'expressions catastrofistes com *allau* o *onada* per a referir-se als moviments migratoris.

Malgrat que les dones representen prop de la meitat de la migració total i fins i tot dominen els moviments migratoris de diverses nacionalitats, les migrades han estat més aviat absents en les representacions articulades pels mitjans. A més, la minsa presència femenina sol estar relacionada amb la seva presentació com a víctima de la violència masclista, amb la respectiva culpabilització/criminalització dels homes migrats com a (únics) responsables del maltractament de les migrades (Carracedo, 2008).

En l'únic estudi específic sobre la representació de les migrades a la televisió localitzat fins al moment, queda palès com la perspectiva androcèntrica de les migracions encara és força present en aquest mitjà (Rodríguez Breijo, 2009). Les migrades apareixen menys temps en pantalla, poques vegades ho fan sense companyia masculina i són associades més sovint amb esferes afectives que professionals, etc. La construcció de l'«immigrant» com a home, simultàniament a la representació de la migració femenina al voltant de la prostitució i altres estereotips negatius (Argote, 2003),⁶ revelen que els mitjans sovint fan servir una perspectiva androcèntrica de les migracions.

Nogensmenys, en els darrers anys diversos estudis també s'han fet ressò de les crítiques a les pràctiques periodístiques en matèria de migracions, cosa que ha provocat un moviment de creació d'unes recomanacions deontològiques i fins i tot d'ens com la Mesa per a la Diversitat en l'Audiovisual. Aquesta recerca s'interessa per la posada en pràctica d'aquestes mesures, especialment a TV3, cadena que el 2005 va crear, internament, una Comissió per a la Diversitat. Així, en aquest article s'analitzen els programes divulgatius de no-ficció dedicats a les migracions internacionals produïts per TV3,⁷ i s'observen, en particular, les representacions al voltant de les dones migrades.

1. Conceptes clau i metodologia

D'una manera general, les definicions emprades en aquesta recerca respecte als programes televisius es fonamenten en el sistema de classificació segons les dimensions *intenció*, *format* i *contingut* de la Unió Europea de Radiodifusió.⁸ És a dir, *grosso modo* aquest article se centrarà en aquells programes que tenen la intenció d'informar, enriquir culturalment i entretenir, concebuts sota el format documental/no-ficció i en què el contingut es refereix a les humanitats (on s'insereixen tots els programes relacionats amb la cultura, la tradició, l'antropologia i els estudis ètnics).

D'altra banda, una de les principals qüestions conceptuals d'aquest treball és la definició de *dones migrades*. Com fan notar les autores Sipi i Araya (2005), l'ús de la categoria *dones immigrants* comporta alguns riscos, especialment de reïficació, si s'empra un tractament superficial. Entre altres pressuposicions que orienten la perspectiva d'aquest article, en termes de gènere és important tenir en compte que no es pot reduir *gènere* a *dones*, ni tampoc negligir tota la diversitat existent entre aquestes. Així doncs, s'ha de tenir clar que les dones migrades no formen un col·lectiu homogeni, puix que també hi afloren diferències considerables de classe, nacionalitat, etnicitat, religió, edat, formació i opció sexual, entre d'altres.⁹

També el concepte d'«immigrants» és qüestionat en l'àmbit d'aquest article, especialment perquè té connotacions de transitorietat i desarrelament (Rodrigo Alsina, 2006). Cal recordar que, des del començament de les migracions cap a països com Alemanya, Anglaterra i França, es generà una retòrica sobre les migracions al voltant dels *guest workers*. És a dir, des de llavors, l'«immigrant» és discursivament construït com un home sol que faria de temporer i tornaria al seu país d'origen després d'haver reunit alguns estalvis (Mills-Affif, 2004). Nogensmenys, històricament ha quedat clar que molts processos migratoris són definitius o de molt llarga durada, i impliquen projectes familiars i diferents generacions. Tanmateix, mentre que autores com Sipi i Araya (2005) fan servir la paraula *immigrades*, prefereixo emprar el terme *migrat/des*,¹⁰ perquè el prefix *in-* parla des de la perspectiva del país d'acollida.

A més, malgrat que l'aspecte formal i jurídic d'adscripció de la nacionalitat tingui el seu pes específic i no pugui ser ignorat, aquesta també és considerada en el seu aspecte relacional de procés identitari que interactua amb altres marcadors socials, com el gènere, la classe, l'etnicitat, etc. Així doncs, es consideren les identitats nacionals en la seva dimensió performativa, ja que les tradicions són inventades (Andersen, 1991), apropiades i reelaborades (Gilroy, 1993) segons el camp discursiu en el qual es mouen els actors socials.

Respecte a aquesta temàtica, queda palès que les representacions en l'àmbit televisiu es troben força relacionades amb les categories socials de la societat que genera aquests discursos. Tot i que en principi es tracta de jerarquies força establertes, no és del tot exempt de problemes el fet de definir qui és de fora i en quina

mesura és foraster, com esdevé en les definicions de *estrangera* i *migrada*. Tampoc és indiscutible definir qui és de dins, atès que la societat catalana ha estat formada al llarg de processos històrics en què la contribució demogràfica de les migracions és inqüestionable. Com ja s'ha esmentat, la posició més habitual, dins i fora de la petita pantalla, és la de fonamentar-se en el criteri de la Unió Europea de classificar les persones en *comunitàries* i *extracomunitàries*. Tanmateix, també és freqüent diferenciar els ciutadans comunitaris entre *espanyols* i *estrangers*, així com se sol distingir entre persones *catalanes* i *d'altres parts d'Espanya*. A més, la pràctica de classificar les persones entre *descendants de catalans de «tota la vida»* i *descendants d'espanyols o de matrimonis mixtos entre catalans i espanyols* també és corrent (Clua i Fainé, 2011).

D'aquesta manera, malgrat la nacionalitat formal atorgada per l'Estat espanyol, l'existència de reivindicacions d'altres llengües, nacionalitats i idiosincràsies a part de l'espanyola dins el territori estatal fa que les categories socials siguin força més complexes que la seva definició legal. Les categories amb les quals es classifiquen les persones com a *migrades* o *autòctones* es va reelaborant al llarg dels diferents processos migratoris. Parlant només de migracions cap a Catalunya, a mitjan segle xx hi va haver una important migració espanyola,¹¹ especialment andalusa, la qual representava el concepte d'«immigrants» anteriorment. Com se sap, amb la incorporació de l'Estat espanyol a la Unió Europea i la posterior intensificació de l'arribada de persones extracomunitàries a finals del segle xx i començaments del xxi, aquest concepte es va redefinir.

Així, a l'hora de classificar l'origen dels protagonistes dels programes, una dificultat és que, de vegades, hi sorgeixen personatges que representen clarament aquesta situació de complexitat històrica de les fronteres. Per exemple, les persones d'altres parts d'Espanya de vegades apareixen com a *migrades* i d'altres com a *autòctones*, depenent especialment de si parlen català i de quin és el rol narratiu que ocupen en l'audiovisual. En aquest cas, la classificació d'aquestes persones com a *migrades* evoca una reivindicació de la memòria històrica, al mateix temps que les apropa a les migracions extracomunitàries. Però també parla de les categories socials que tampoc han deixat d'existir completament en la societat catalana, malgrat que hagin passat per clares transformacions. D'una manera general, com que la intenció és analitzar els discursos emesos, en un primer moment es classifiquen els personatges segons les definicions proposades pels mateixos audiovisuals. És a dir, si un personatge és tipificat com a *migrat/da*, se segueix aquesta classificació de manera que es pugui mesurar la recurrència de determinades representacions, rols narratius, etc. No obstant això, hi ha uns pocs casos en què no s'esmenta ni la nacionalitat dels protagonistes, ni tampoc hi ha cap indicació clara de si se'ls considera *autòctons*, *estrangers* o *migrats*. En aquestes situacions, s'empra l'auto-identificació dels protagonistes.

Per tal d'esbrinar quines són les representacions articulades al voltant de les migrades en els programes divulgatius sobre les migracions produïts per TV3, vaig

mirar 530 capítols dels cinc programes d'aquest gènere emesos entre el 2008 i el 2011. A partir d'aproximadament tres visionaments de cada audiovisual, combino mètodes quantitius i qualitius per extreure dades de tots i cadascun dels capítols. Posteriorment, faig una anàlisi de contingut dels programes protagonitzats per dones migrades.

Per a facilitar la recollida i el tractament de la informació, s'ha creat una base de dades formada per fitxes amb les informacions extretes de cada episodi. En l'elaboració d'aquestes fitxes, les primeres dades apuntades són purament descriptives, ja que s'indica el nom, la quantitat total de programes per any, la quantitat de capítols de cada programa, el títol de cada episodi, etc. La segona part de les fitxes presenta la classificació dels programes segons categories temàtiques, sexe i origen dels protagonistes, així com la sinopsi de cadascun d'ells (feta per la mateixa cadena). Tot seguit, es fan consideracions més interpretatives: 1) Qui són els protagonistes? 2) Qui porta el punt de vista? Posteriorment, es fa l'anàlisi de les representacions dels personatges, mitjançant unes preguntes de recerca que s'apliquen als quatre tipus bàsics de personatges presentats en els programes (*migrats*, *migrades*, *autòctons* i *autòctones*). Aquestes preguntes es responen marcant o no marcant la casella corresponent. Tot i que en principi les respostes són bàsicament binàries, sí o no, hi ha espais per a detallar amb observacions al final de cada secció.

- No hi ha dones migrades
- No parla
- Papers tradicionals
- Papers moderns
- Actor
- Espectador
- Articulen el discurs del vídeo
- El seu discurs ratifica el vídeo
- Es parla de les seves relacions personals
- Es parla del seu entorn domèstic
- Apareixen com a treballadores?
- O com a expertes / professionals qualificades?
- O no es menciona la seva situació laboral?
- Apareixen com a esposes, acompanyants?
- Surten com a mares?
- Apareixen cuinant o fent tasques domèstiques?
- Formen part d'associacions o moviments socials?
- Són educadores socials / mediadores?
- Reben cursos / prestacions dels serveis socials?
- Es troben integrades socialment
- Es troben integrades laboralment
- Apareixen en situació de conflicte?
- Apareixen en situació d'irregularitat administrativa?
- Apareixen en situació d'atur o precarietat?
- Un dels temes destacats és l'ús del català

Taula 1. Representació de les dones migrades. Preguntes de recerca

Programa	Tot un món
Número registre total	1
Núm. reg. parcial	1
Títol episodi	«L'aualé»
URL 1	http://www.tv3.cat/videos/2103459/Lauale
Data emissió	27 desembre 2009
Categoria específica	Jocs
Cat. general	Costums i tradicions
Sexe protagonista	Ambdós sexes
Observacions sexe prot.	
Origen prot.	Senegal
Obs. origen.	I Catalunya
Descripció contingut	L'aualé és el conjunt de jocs més estès al continent africà. La Laurence Monteiro i en Bernat Casanova comparteixen la passió per aquest joc, que els ha arribat seguint camins ben diferents. La Laurence hi juga des de petita i el va aprendre al Senegal per tradició familiar.
Forma part de la mostra?	Sí
Qui parla	Home autòcton / Dona migrada
Obs. sobre qui parla	
Qui porta el punt de vista	Home autòcton / Dona migrada
Obs. sobre qui porta el punt de vista	Especialment l'home autòcton
Representació de les dones migrades	Papers tradicionals / Espectador / Actor / El seu discurs ratifica el vídeo / Es parla de les seves relacions personals / Es parla del seu entorn domèstic / Apareixen com a esposes / acompanyants? / O no es menciona la seva situació laboral? / Surten com a mares?
Obs. rep. migrades	És una experta de l'experiència. No hi ha dades sobre la seva integració social o laboral.
Representació de les autòctones	No hi ha dones autòctones.
Obs. rep. autòctones	
Representació dels homes migrats	Espectador / No parlen / Es parla del seu entorn domèstic / Apareixen com a esposos / acompanyants? / O no es menciona la seva situació laboral? / Surten com a pares
Obs. rep. migrats	
Rep. dels homes autòctons	Espectador / Actor / Papers moderns / Articulen el discurs del vídeo / Es troben integrats socialment? / Es troben integrats laboralment? / O com a experts / professionals qualificats?
Obs. rep. autòctons	És ell qui fa el paper d'expert teòric.

Taula 2. Exemple de resum d'una fitxa de recerca

Programa	Tot un món
Estil	Veü en off / Bust parlant / Escenes del país d'origen? / Escenes quotidianes / Posada en escena / Entrevista encoberta
Obs. estil	Escenes d'homes jugant a Àfrica (pla picat) i panoràmica del públic.
Escala i angulació	Pla general, pla figura, pla americà, pla mitjà, pla detall, a l'alçada dels ulls, escorç, lateral, frontal, pla conjunt (amb altres estrangers), pla conjunt (amb homes autòctons), pla conjunt amb nens (propis)
Obs. escala i angulació	Altres estrangers = la seva família Els plans que toquen a l'home autòcton són més propers (hi ha dos primers plans d'ell i cap d'ella).

Taula 2. Exemple de resum d'una fitxa de recerca (continuació)

Amb aquests primers visionaments, es fa la selecció dels programes en què les migrades es perfilen com a personatges principals; a partir d'aquests programes es realitzen els visionaments posteriors. L'objectiu dels visionaments següents s'ha orientat més cap a la interpretació i l'anàlisi: s'observen les situacions en què apareixen les migrades, així com quina és la seva relació amb els altres personatges de cada capítol. A més, se cerca establir relacions entre forma i contingut, de manera que s'anoten els plans en què apareixen les migrades i se seleccionen les seqüències i escenes que s'han d'analitzar, mirant d'extreure exemples clars d'aquells aspectes discursius i visuals més importants.

En aquest article, es presenta un breu resum d'algunes de les característiques més significatives observades en la recerca. D'una manera general, l'anàlisi proposada parteix d'un tractament que cerca tenir en compte especialment la perspectiva que orienta les representacions, explorant «el rerefons ètnic i racial que de manera més o menys encoberta "freqüenta" el text» (Shohat i Stam, 2002: 222).

2. Les representacions sobre les migrades en els programes divulgatius de no-ficció de TV3

En aquest apartat es consideren qüestions com: qui parla i qui porta el punt de vista en els programes divulgatius de no-ficció sobre les migracions de TV3? Aquests programes són esbiaixats en termes de gènere? Amb quins papers són associades les migrades? Hi ha alguna característica estilística que ens ajudi a descobrir la perspectiva amb la qual es construeixen aquests audiovisuals? Quins tipus de relacions s'observen entre les persones autòctones i les migrades?

Els programes analitzats són cinc: *10 cites*, *D'aquí d'allà*, *Karakia*, *NOTòpic* i *Tot un món*.¹² D'una manera general, tots aquests programes es basen en reportatges de diferent durada, amb una relativa diversitat temàtica i d'enfocament. Per exem-

Figura 1. Captura de pantalla del web del programa *Tot un món*

ple, *10 cites* és un programa dedicat a les polítiques de normalització de la llengua catalana i al tractament de la integració dels nouvinguts mitjançant l'experiència de les parelles lingüístiques. La característica distintiva de *D'aquí d'allà* és la incorporació d'una perspectiva de transversalitat en el tractament dels temes de migració que s'escampa cap a altres espais de la cadena. D'altra banda, mentre que *Karakia* cerca persones migrades que cuinen plats estrangers, o restaurants i professionals de la restauració «exòtica», *Tot un món* treballa més aviat amb històries de vida i/o persones vinculades al tercer sector. Finalment, *NOtòpic* és un programa protagonitzat per joves i que té en aquest col·lectiu el seu públic objectiu.

Tot un món

Tot un món va començar a ser emès l'octubre del 2004. És un programa que tracta diferents aspectes relacionats amb les migracions, especialment les extracomunitàries. En el seu tractament de les cultures que conviuen a Catalunya, s'emfatitza la feina d'entitats i administracions que treballen per l'acollida i la integració de la població nouvinguda. Tanmateix, hi ha anys en què hi prevalen les històries de vida i altres temàtiques com la llengua, els conflictes internacionals, etc. Així, el programa cerca donar a conèixer tant les bones pràctiques com les problemàtiques relacionades amb les migracions.

NOtòpic

NOtòpic és un programa que mostra la vida, les preocupacions i les opinions de joves migrats i migrades que fa anys que resideixen a Catalunya. El programa va ser emès el 2008 i 2009 i presenta un estil més juvenil i de proximitat. En cada episodi, hi ha una part dedicada a la història de vida d'un o una protagonista, i es mostra el seu entorn, amics, família, relacions. La segona part mostra una mena de pluja

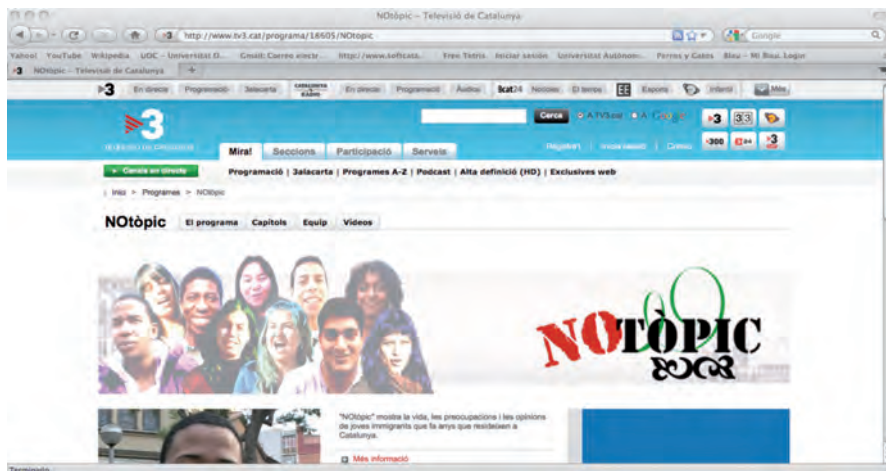

Figura 2. Captura de pantalla del web del programa *NOTòpic*

d'idees, en la qual el grup de joves opina sobre alguns temes relacionats amb les migracions.

10 cites

El programa *10 cites* és una sèrie que ensenya, en tretze capítols, històries de convivència entre parelles lingüístiques. Aquest intercanvi, una pràctica habitual del programa de «Voluntariat per la llengua», posa en contacte persones que volen llançar-se a parlar català i voluntaris que parlen català habitualment i volen ajudar els primers. Aquest programa es va emetre en els anys 2008 i 2009.

Figura 3. Captura de pantalla del web del programa *10 cites*

Figura 4. Captura de pantalla del web del programa *Karakia*

Karakia

La proposta de *Karakia* consisteix en una aproximació a la diversitat cultural mitjançant la gastronomia. Segons el web del programa: «*Karakia* es va plantejar com un retrat amable, intimista i proper de diferents comunitats culturals», de manera que aquest programa tracta el menjar com un element aglutinador *universal*. Així, mitjançant la preparació dels plats típics nacionals, s'enfoquen els costums i tradicions de les diferents cultures.

D'aquí d'allà

Segons el mateix web del programa:

D'aquí d'allà és una iniciativa de la Comissió de la Diversitat de Televisió de Catalunya que té com a objectiu mostrar la realitat quotidiana de les principals comunitats d'immigrants que viuen a Catalunya i donar a conèixer amb més profunditat les seves cultures i societats de procedència.

Cada mes una comunitat immigrant i el seu país d'origen han estat el centre d'atenció al 33 a través de tot tipus de programes: documentals, reportatges, cinema, magazins culturals, programes d'entrevistes, de debat...

S'han fet dues temporades amb aquests països protagonistes: Marroc, Equador, Xina, Colòmbia, Romania, Bolívia, Argentina, Pakistan, Perú, Brasil i Senegal-Gàmbia.

Anàlisi

Els anys 2008 i 2009 es van emetre quatre dels cinc programes analitzats: *10 cites*, *Karakia*, *NOTòpic* i *Tot un món*. El 2010, els programes *10 cites* i *NOTòpic* van deixar de ser produïts, tot i que aparentment algun dels episodis ja emesos s'ha repetit puntualment per tapar algun forat en la programació. El mateix any, començà el

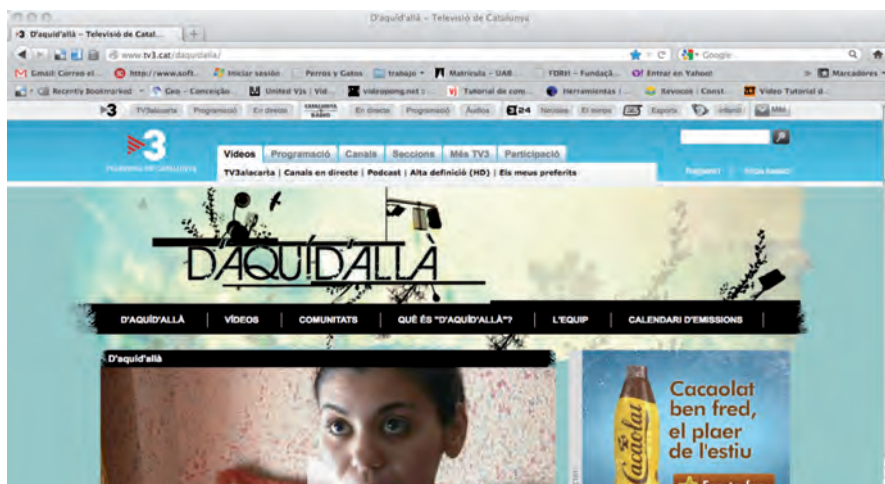

Figura 5. Captura de pantalla del web del programa *D'aquí d'allà*

programa *D'aquí d'allà*. Així, el 2010 i el 2011 s'analitzen els programes *D'aquí d'allà*, *Karakia* i *Tot un món*.

De l'any 2008 es van mirar noranta-nou capítols dels quatre programes abans esmentats. D'aquest total, seixanta-tres formen part de la mostra analitzada, quaranta dels quals protagonitzats per dones migrades i vint-i-tres per ambdós sexes. S'observa, llavors, un predomini femení en la distribució dels programes segons el sexe del protagonista. A més, les migrades són les persones que tenen veu en més ocasions i també les que porten el punt de vista més sovint. Tot i que els autòctons parlen més que els migrats, les xifres respecte al punt de vista són paritàries. En contrapartida, les autòctones són les més callades i les que porten el punt de vista menys vegades, de manera que, a causa d'això, en la suma total els homes acaben parlant i portant el punt de vista més sovint que les dones.

Dels noranta-dos episodis emesos durant l'any de 2009, només trenta-nou tenen dones migrades entre els protagonistes. En aquest any, s'observa que la repre-

Anys	Total de capítols mirats	Episodis amb protagonistes migrades
2008	99	63
2009	92	39
2010	180	101
2011	160	89

Taula 3. Els programes analitzats

sentació de les migrades és no tan sols minoritària respecte a la presència en pantalla dels seus corresponents masculins, sinó que també és força freqüent que aquestes dones hagin de compartir el protagonisme amb homes tant migrats com autòctons. A més, als audiovisuals analitzats, tant migrades com autòctones parlen en menys ocasions que els seus homòlegs masculins. Això contribueix al fet que les dones migrades i autòctones portin menys sovint el punt de vista dels capítols analitzats, la qual cosa fa que la perspectiva dels programes relatius al 2009 pugui ser considerada androcèntrica.

Les característiques dels anys 2010 i 2011 són força similars. Dels cent vuitanta episodis emesos el 2010, cent un posseeixen protagonistes migrades. A més del considerable augment de capítols protagonitzats per aquestes dones, es nota un clar descens en el nombre de programes amb el protagonisme compartit. El 2011 s'han mirat cent seixanta capítols, dels quals vuitanta-nou presenten dones migrades com a protagonistes, i s'observa un cop més un predomini femení en la distribució dels programes respecte al sexe del protagonista. En aquests anys, novament són les migrades les persones que més parlen i més porten el punt de vista, mentre que el silenci i l'absència del punt de vista de les autòctones són encara més remarcables. En aquest període crida l'atenció la minva de la importància dels homes autòctons i el creixement de la participació dels migrats. Així, el 2010 i 2011 aquests programes tenen per protagonistes principals les persones migrades d'ambdós sexes.

Finalment, cal dir que el 2008, 2009 i 2010 és la veu en *off* la que efectivament porta el punt de vista dels programes en general. Això vol dir que, tot i que aparentment les persones migrades tenen veu i s'expressen lliurement, la perspectiva dels programes és fortament orientada pels professionals i per la cadena que els produeixen. En aquest període l'única excepció és *NOtòpic*, programa que s'absté d'emprar la veu en *off*. El 2011 aquesta tendència presenta una clara davallada, ja que *Tot un món*, el programa que presenta més episodis en tots els anys estudiats, deixa de fer servir aquest recurs en la presentació dels personatges.

La presència de la veu en *off* fent de narrador omniscient sol ser una de les característiques més comunes i més criticades tant de l'estil expositiu com del periodístic, tal com són definits per Nichols (1991). Amb la veu en *off*, també irònicament coneguda com la «veu de Déu», el narrador simultàniament exposa i interpreta el tema, i cobreix els possibles intersticis de les entrevistes. Així, es condueix l'espectador cap a una determinada recepció del contingut,¹³ i es deixa poc espai per a l'ambigüitat i l'expressivitat.

Malgrat això, també es troba força representat l'ús de la veu en *off* dels protagonistes intradiegètics; és a dir, hi ha molts moments en què la narració la fan en primera persona els personatges que veiem a la pantalla. Aquest recurs sorgeix de la dessincronització entre àudio i vídeo: així, apareix en moments en què es veuen altres accions, siguin del personatge o no, però en què la narrativa segueix mitjançant el discurs en *off* de la persona entrevistada. Aquest mecanisme es constitueix

com una alternativa al bust parlant, en què tenim un pla fix de la persona entrevistada parlant directament a la càmera.

Així, aquesta estratègia emprada pels audiovisuals representa una aportació de moviment i dinamisme, però també una manera de trencar una perspectiva exclusivament ventríloqua establerta pel narrador extradiegètic: és a dir, mitjançant aquest recurs accedim de primera mà als pensaments i sentiments de les persones representades. D'aquesta manera, es nota que els programes intenten arribar a un compromís entre una mirada exterior, objectiva, i una altra de més propera i subjectiva, potser amb la intenció de perseguir una visió *amb* els personatges.

D'altra banda, per esbrinar si les representacions de les dones són sexistes, vaig emprar alguns dels indicadors suggerits per les autores d'*El ABC del periodismo no sexista* (Valle, Hiriart i Amado, 1996). És a dir, prenc nota de si les protagonistes apareixen associades amb aquelles tasques considerades típicament femenines, com la maternitat, les relacions de parella, la cuina i/o les tasques domèstiques, les relacions personals, l'entorn domèstic, etc.

En aquest sentit veiem que, el 2008, les persones migrades, tant dones com homes, apareixen molt més associades amb les relacions de parella, la maternitat/paternitat i la cuina i/o tasques domèstiques que les persones autòctones.¹⁴ Mentre que les dades respecte a homes migrats i dones migrades en aquests aspectes són força paritàries, la diferència entre persones migrades i dones autòctones ja és quelcom més marcada, i la diferència entre tots aquests personatges i els homes autòctons és realment enorme. Respecte a les relacions personals i al vincle amb l'entorn domèstic, aquesta tendència es repeteix de manera semblant: les dades respecte a homes migrats i dones migrades en aquests aspectes són semblants i la diferència entre persones migrades i dones autòctones ja és una mica més marcada, mentre que la diferència entre tots aquests personatges i els homes autòctons és accentuada.

També el 2009, les migrades apareixen més associades amb les relacions de parella, la maternitat, les tasques domèstiques, les relacions personals i l'entorn domèstic que els altres personatges. Malgrat que els homes són els personatges que més parlen i porten el punt de vista, són també els menys associats amb el que tradicionalment ha estat considerat femení pel fet de tenir un estatus inferioritzat en la societat (relacions personals, tasques domèstiques, cura de persones dependents, etc.). Els homes autòctons no apareixen relacionats amb l'entorn domèstic i molt menys amb la realització de tasques domèstiques; a més, la seva associació amb la paternitat és més aviat minsa.

El 2010, les dones, tant migrades com autòctones, apareixen més vinculades a les relacions de parella, a la maternitat/paternitat i a la cuina i/o tasques domèstiques que els homes. Tot i que les autòctones apareixen més associades amb les relacions de parella, les migrades apareixen bastant més associades amb la maternitat i, encara més, amb la cuina i les tasques domèstiques. Entre els homes, els migrats novament apareixen més associats amb aquestes esferes que els autòc-

tons, tot i que en ambdós casos l'evasió de les tasques domèstiques és molt acusada. Tanmateix, són especialment els homes autòctons els qui gairebé mai són representats cuinant i/o netejant.

El 2011, les persones migrades, tant dones com homes, apareixen molt més associades amb les relacions de parella i amb la maternitat/paternitat. Aquest any, són les dones autòctones les que apareixen menys vinculades a les relacions de parella i a la maternitat. A més, cal remarcar que tant les autòctones com els homes migrats i autòctons no apareixen gens relacionats amb les tasques domèstiques. Així, novament, els homes autòctons són especialment poc representats en termes familiars i domèstics, mentre que les migrades són sempre les més representades cuinant i/o netejant.

Relativament a la identificació amb les relacions personals i l'entorn domèstic, tant el 2010 com el 2011 les persones migrades hi apareixen més associades que les autòctones. Novament, són les migrades les qui apareixen més associades amb l'entorn domèstic i, encara més fortament, amb les relacions personals. Les autòctones apareixen vinculades a les relacions personals més o menys amb la mateixa proporció que els migrats respecte a l'ambient domèstic. D'altra banda, aquestes dones pràcticament no apareixen al seu entorn domèstic. Els homes autòctons no apareixen gens vinculats ni a les relacions personals ni al seu entorn domèstic, tot i que són més representats en termes de les relacions que de l'entorn domèstic, el qual és més aviat absent en els programes.

Un altre indicador considerat revelador tant del paper atorgat a les persones migrades com de l'estatus social d'aquestes és la situació professional. Respecte a l'àmbit professional, en tot el període analitzat tots els personatges apareixen més aviat associats amb el treball especialitzat que amb el treball sense qualificació. Malgrat això, són els homes migrats i les dones autòctones les persones que dominen en aquesta imatge professional, ja que estan representats com a tals més freqüentment que els altres personatges.

D'altra banda, hi ha elements que indiquen que se cerca activament donar una imatge positiva del treball de les migrades. Visualment, un exemple clar de valorització del treball de les migrades és el pla contrapicat del minut 01.33 del capítol «Escriptors colombians» del programa *Tot un món*. Aquest primer pla (llarg), amb fulles d'arbre i cel de fons, apareix en aquest episodi evocant el procés creatiu de la poetessa. El contrapicat té l'efecte d'engrandir el personatge als ulls del públic; el fons transmet transcendència; el primer pla, proximitat.

Aquesta mena de plans afavoridors també apareix repetidament a «Xinesos de Qingtian», de *Tot un món*.

En aquest cas es reconeix el paper d'experta de la dona xinesa, reforçat pel pla conjunt amb un reconegut acadèmic autòcton. En ambdós casos aquests plans contrapicats apareixen associats amb persones amb un nivell educatiu alt. Però, tot i aquest reconeixement del treball especialitzat desenvolupat per migrades, aquestes dones són les persones que més apareixen associades amb el treball sense qualificació.

Figura 6. Pla contrapicat del capítol «Escriptor colombians»

Figura 7. Pla contrapicat del capítol «Xinesos de Qingtian»

Al contrari, tant homes com dones autòctones són presentades com a persones molt allunyades d'aquesta mena d'ocupacions. Mentre que les autòctones són les menys representades com a treballadores no qualificades el 2008, els anys 2010 i 2011 són els homes autòctons els qui gairebé mai surten com a treballadors no qualificats.

Tots els indicadors abans esmentats, siguin relatius a l'esfera pública o a la privada, evocuen concepcions de tradició i modernitat. Malgrat que aquests conceptes siguin força interpretatius, parteixen d'un consens més o menys explícit respecte al fet que determinades pràctiques (com el folklore) són considerades tradicionals, mentre que d'altres (com l'ús de la tecnologia) són considerades modernes. D'una manera general, tots els personatges són representats en termes de modernitat, però les dones autòctones són definitivament les que predominen en aquest aspecte. Al contrari, les persones migrades, especialment les dones, es relacionen molt més amb la tradició; mentre que els homes autòctons gairebé mai no hi són associats.

Tal com afirmen Shohat i Stam (2002), sovint l'estudi de les representacions dona moltes pistes sobre qui representa què sobre les persones representades. En aquest sentit, Gallego (1999) suggereix que en la ficció televisiva catalana s'«ofereix la imatge d'una societat democràtica, integradora, oberta als altres, [...] i amb uns trets específics que la fan una entitat diferent dins del territori polític on s'ubica». Aquesta recerca confirma aquestes afirmacions en l'àmbit estudiat, i suggereix que, tot i que els continguts sobre les migracions són més aviat positius, sens dubte les representacions més afavoridores són aquelles destinades als mateixos catalans i catalanes.

En els audiovisuals estudiats, s'observa com això és particularment cert en el cas de les dones marroquines, especialment respecte a l'ús del *hijab*. A «Sota el vel» (*Tot un món*), capítol dedicat exclusivament a tractar el tema del vel, s'entrevisten (per separat) dues dones marroquines, una que no porta mocador i l'altra que sí que en porta. A «Històries de vida» (*Tot un món*), del minut 00.16 al 00.20, una estudiant demana a la participant marroquina: «Y cómo ve ella la visión de hoy, de hoy en día, en este país, de la mujer?». Al mateix capítol, una altra estudiant pregunta: «Y tu, por ejemplo, estás con un hombre que puede tener dos mujeres más, os complace a todas igual. Tu eso lo crees bien? O sea, realmente te sientes querida por esta persona que está queriendo aparte a dos personas más?» (04.08 a 04.20). Finalment, al capítol «Obrir la ment» (*Tot un món*) (03.04 a 03.12), una altra estudiant pregunta a la protagonista què opina sobre «és cert que les dones musulmanes estan esclavitzades per l'home sota la seva submissió?».

Així, s'observa que, almenys entre les joves estudiants autòctones, les marroquines són vistes des de la perspectiva de l'ús del *hijab*, de la poligàmia i d'altres trets sovint interpretats com a inacceptables per a una dona «moderna». Ja en termes del llenguatge audiovisual fet servir en els programes, la imatge de les migrades musulmanes freqüentment és emprada per a representar la diversitat. En aquest sentit, s'observen plans que cerquen les musulmanes entre el públic de festes o actes institucionals adreçats a persones migrades com a *il·lustració* de l'alteritat. Aquests plans es troben presents en capítols com «Ramadà popular» (01.20, 01.31, 02.08), «Cloendes» (05.11, 05.14, 05.22, 05.32, 05.41) i «Tots som la Pau» (03.30, 04.31, 04.44, 05.40) de *Tot un món*.

Figures 8, 9 i 10. Captures de pantalla de «Sota el vel», «Històries de vida» i «Obrir la ment»

Figures 11, 12 i 13. Captures de pantalla de «Ramadà popular», «Cloendes» i «Tots som la Pau»

Així, quan tractem la relació entre les dones autòctones i les migrades, sovint entrem al complicat terreny dels judicis emesos sobre la diversitat. Fins i tot quan aquests judicis són positius, això comporta els seus perills. En aquest sentit, hom pot observar en diferents capítols exemples de seqüències semblants en què les persones autòctones, probablement amb bones intencions, *fan una definició* de qui és la persona migrada (en un nivell discursiu). D'aquesta manera, al capítol de *Tot un món* «Raku» (00.16 a 00.25), la dona japonesa és representada com *el nou artista*, mentre que al capítol, també de *Tot un món*, «Familiaritat» (02.31 a 02.37 i 03.47 a 04.41), la jove búlgara és descrita com a oberta, treballadora i integrada a la societat. Aquest darrer capítol fins i tot acaba amb la frase d'un home autòcton que afirma: «Som *casí* família».

Aquesta mena d'afirmacions també s'extrapola a enunciats sobre el comportament dels col·lectius migrats. Així, al capítol de *Tot un món* «L'auale» (03.28 a 04.11) l'home autòcton teoritza sobre la psicologia del joc a «Àfrica», i afirma que allà s'estimen més els jocs occidentals a causa de la seva «baixa autoestima». Ja a «Teranga» (02.58 a 03.20), també de *Tot un món*, l'autòctona fa afirmacions sobre la relació dels senegalesos amb les noves tecnologies, tot i que per a dir que són uns usuaris experts a causa de la seva *comunicació amb la família* a través d'Internet. Malgrat que aquestes representacions són fonamentalment positives, posen les persones migrades sota la tutela de les autòctones, com si necessitessin la seva aprovació. Així, les persones autòctones fan d'especialistes sobre les migracions i les persones i col·lectius que les formen: siguin o no expertes sobre el tema, la seva condició d'autòctones els confereix gran part de la seva autoritat per a emetre opinions.

3. Conclusions

Els programes divulgatius de no-ficció sobre les migracions internacionals produïts per TV3 sorgeixen en un context en què les representacions dominants sobre la migració i les migrades han estat criticades per diferents actors socials. Amb aquests programes, la cadena catalana incorpora algunes d'aquestes reflexions en la seva política de representació d'aquest fenomen i de les persones que hi participen. En aquest sentit, la creació de programes com *10 cites*, *D'aquí d'allà*, *Karakia*, *NOtòpic* i *Tot un món* representen *per se* un pas important en la recerca d'unes representacions més respectuoses amb la diversitat.

En aquests programes, les migrades apareixen com a personatges amb veu i es discuteixen diferents aspectes del fet migratori. Aquestes persones hi són presentades d'una manera propera i les migracions s'enfoquen sota una mirada positiva o, almenys, políticament correcta. Així, d'una manera general, els programes divulgatius de no-ficció sobre les migracions internacionals produïts per TV3 compleixen

la proposta de presentar una visió alternativa a la xenofòbia i els discursos més explícitament discriminatoris respecte a les migracions.

En aquest sentit, cal emfatitzar el protagonisme de les migrades en tres dels quatre anys analitzats, fet insòlit fins al moment en la televisió. A més, les migrades freqüentment porten o ajuden a portar el punt de vista dels episodis i també són representades com a professionals qualificades. Malgrat aquests mèrits evidents, també s'ha d'evitar l'autocomplaença. En aquest sentit, el predomini de la veu en *off* com a portadora del punt de vista dels programes tres dels quatre anys analitzats indica que, malgrat un gran apropament a les persones migrades, encara emergeix una perspectiva més aviat autòctona de les migracions internacionals. Tot i això, la gran davallada en l'ús de la veu en *off* extradiagètica en el darrer any analitzat és una tendència prometedora.

Malgrat això, en els programes analitzats es copsen certs trets d'una representació androcèntrica. En aquest sentit, s'observa l'associació recurrent de les migrades amb trets com la maternitat, la relació de parella heterosexual, la domesticitat, l'èmfasi en les relacions personals, etc. Al contrari, malgrat la injustificable presència minoritària de les dones autòctones en aquests programes, s'ha observat que la seva representació es troba molt menys marcada en aquests termes tradicionals. Cal remarcar també que les representacions dels homes autòctons continuen sent les més allunyades dels àmbits considerats tradicionalment femenins.

Així, s'observa com els programes divulgatius de no-ficció de TV3 reflecteixen algunes de les contradiccions i ambivalències dels discursos sobre les migracions, especialment en termes de gènere. En aquest sentit, l'ús de la imatge de les dones amb el *hijab* com a índex visual de la diversitat és comprometedor, així com les velles polèmiques al voltant del vel, la poligàmia, etc.

Nogensmenys, potser un dels trets més difícils de superar en la recerca d'una representació menys esbiaixada de les migracions és la superació del paternalisme. En aquest sentit, els testimonis ben intencionats de les persones autòctones sovint posen les persones migrades sota la seva tutela, com si les migrades necessitessin bones referències. Així doncs, aquests programes encarnen les contradiccions inherents a la representació políticament correcta de les minories; hi ha una cerca activa i ben estructurada per a transmetre una imatge menys esbiaixada de les migracions internacionals, però hi ha punts que continuen, de manera més o menys evident, mereixent alguna reflexió. 🍷

Notes

1 Adreça de correspondència: Luciana Pontes. Departament de Mitjans, Comunicació i Cultura, Facultat de Ciències de la Comunicació, Universitat Autònoma de Barcelona. Edifici I. E-08193, Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), UE.

2 Aquest treball cerca reconèixer la diversitat interna present tant en aquest com en altres estats, de manera que no es reproduïxi ni explícitament ni implícitament el nacionalisme metodològic.

3 Es fa servir el terme entre cometes per a emfatitzar la crítica que se'n fa en l'àmbit d'aquest article.

4 Vegeu Bastida (2006) i Lorite (2004).

5 Es diu *imposada* per a explicitar que la situació d'irregularitat administrativa no és una «qualitat» o «mancaça» que presenten les persones migrades *per se*: hi ha una sèrie d'obstacles burocràtics que restringeixen els drets de ciutadania d'aquestes persones que no són ni accidentals ni contingents, sinó que es defineixen des de les esferes polítiques, legislatives i administratives de la societat receptora.

6 Són algunes de les conclusions del seu estudi sobre la presència de les migrades en el cine espanyol del començament del segle XXI.

7 En aquest article es presenten els resultats parcials d'una recerca doctoral proposada al Departament de Mitjans, Comunicació i Cultura de la Universitat Autònoma de Barcelona. Tanmateix, part d'aquest projecte ha estat emparat pel finançament de l'Institut Català de les Dones (l'anàlisi referent a l'any 2009).

8 Vegeu Unió Europea de Radiodifusió (2007).

9 Tot i això, a l'hora de classificar els programes segons el protagonista, es va seguir un criteri més aviat biològic. Malgrat que hi hagués una clara preferència per una orientació més cap al gènere, havent estat creades a la base de dades categories GLBT (gais, lesbianes, bisexuals i transsexuals), ha estat impossible emprar aquest enfocament. La dificultat està relacionada amb el fet que aquestes qüestions no s'esmenten en els programes, sia perquè les temàtiques presentades no solen tocar temes d'opció sexual o, senzillament, perquè els programes es plantegen sota una òptica heteronormativa. Aquesta és una hipòtesi que guanya força especialment quan es verifica que les parelles sentimentals clarament presentades com a tals són invariablement heterosexuales.

10 Curiosament, aquesta paraula ja existeix en la llengua catalana. Segons el *Diccionari de la llengua catalana* en línia de l'Institut d'Estudis Catalans (2007), la definició de *migrat/des* és: «adj. [LC] Que no arriba de molt al tant que caldria. *Reben una subvenció migrada. Té un coneixement migrat de les coses*». L'ús d'aquest concepte és previ al coneixement d'aquesta definició, perquè originalment era emprat en castellà, llengua en què no hi ha aquesta connotació. Malgrat tot, tenint en compte tot el procés de vulnerabilització al qual aquestes ciutadanes són sotmeses, l'única reserva adient és emfatitzar que aquesta «mancaça» no és inherent a les persones migrades per una «deficiència» seva: es tracta d'un desapoderament promogut per les lleis, els mitjans de comunicació, la discriminació laboral, etc. No obstant això, *migrat/da* també es pot interpretar com el participi del verb *migrar*, que vol dir «Anar d'un lloc a un altre, especialment d'una regió a una altra per residir-hi» (Institut d'Estudis Catalans, 2007).

11 Malgrat que aquesta comprensió bàsica de les migracions internes aporta una dimensió històrica fonamental per a entendre el context català actual, es considera que l'aprofundiment en la recerca d'aquests moviments no es troba dins de l'àmbit d'aquesta recerca.

12 Hi ha altres programes que tracten de les migracions internacionals, però no compleixen els criteris de selecció de la mostra definits al projecte de recerca, és a saber, adreçar-se a un públic adult i tenir els programes disponibles per a consulta gratuïta via web. A més, un altre criteri de selecció és que els programes siguin de producció pròpia de TV3, és a dir, que estiguin realitzats «amb els recursos humans, tècnics i pressupostaris d'una empresa de televisió. [...] La producció pròpia o interna es finança amb els recursos de l'emissora, la procedència dels quals dependrà del caràcter públic o privat d'aquesta emissora» (Diez i Abadía, 2007: 49). Així doncs, mentre que el programa *Jugamón* ha estat exclòs perquè s'adreça a un públic infantil, no ha estat possible mirar *City Folk*, perquè aquest programa no és produït per TV3, de manera que tampoc és possible consultar-ne els episodis mitjançant el web.

13 Això no vol dir que l'espectador no pugui tenir una altra interpretació.

14 Les xifres són arrodonides i el càlcul es fa dividint el número d'episodis en què els personatges de cada categoria han aparegut com a personatge amb veu pel número de capítols en què aquesta categoria ha sortit desenvolupant un rol determinat. Per exemple, el 2008 les migrades parlen en seixanta-sis episodis i apareixen com a

mares en vint-i-sis, de manera que el resultat de la divisió és, aproximadament, 2,5. El 2008, les migrades apareixen associades amb les relacions de parella i amb la maternitat a cada 2,5 episodis en què tenen un paper rellevant, mentre que apareixen cuinant o fent tasques domèstiques aproximadament a cada 3,5 capítols. Els migrats surten com a companys sentimentals a cada 2,4 episodis en què apareixen parlant, mentre que surten com a pares aproximadament a cada 2,7 capítols, i cuinant i/o fent tasques domèstiques a cada 3,7. Les autòctones surten com a esposes a cada 3,3 capítols, com a mares a cada 3,7 episodis, i cuinant o fent tasques domèstiques a cada 5,5. Els autòctons són els que menys s'associen amb els àmbits domèstics i familiars: apareixen casats a cada 5,9 episodis, com a pares a cada 11,8 capítols i cuinant o fent tasques domèstiques una única vegada en cinquanta-nou episodis.

Bibliografia

- ANDERSEN, B. (1991). *Imagined communities*. Londres: Verso.
- ARGOTE, R. (2003). «La mujer inmigrante en el cine español del inaugurado siglo XXI». *Feminismo/s* (Alacant), núm. 2, p. 121-138.
- BAGET I HERMS, J. M. (1999). *Quaranta anys de televisió a Catalunya*. Barcelona: Pòrtic.
- BASTIDA, M. L. (2006). *Medios de comunicación e inmigración*. Múrcia: Caja de Ahorros del Mediterráneo.
- CARRACEDO, L. (2008). «Obstáculos y oportunidades para mejorar la cobertura de la inmigración en femenino en los medios». *Mujeres en Red* (en línia), vol. 32, núm. 1 (gener). <<http://www.mujeresenred.net/spip.php?article1058>> [Consulta: 5 abril 2008].
- CLUA I FAINÉ, M. (2011). «Catalanes, inmigrantes y *charrnegos*: "raza", "cultura" y "mezcla" en el discurso nacionalista catalán». *Revista de Antropología Social*, núm. 20, p. 55-75.
- CONSELL DE L'AUDIOVISUAL DE CATALUNYA (2002). *Quaderns del CAC* (Barcelona: Consell de l'Audiovisual de Catalunya), núm. 12: *Mitjans de comunicació i immigració*.
- (2006). *Quaderns del CAC* (Barcelona: Consell de l'Audiovisual de Catalunya), núm. 23-24: *Televisió i immigració*.
- DÍEZ, F.; ABADÍA, J. (2007). *Estudi del projecte*. Barcelona: Eureka Media.
- GALLEGRO, J. (1999). «Els serials catalans: un nou producte amb denominació d'origen». *Anàlisi. Quaderns de Comunicació i Cultura*, núm. 23, p. 17-24.
- GENTZ, N.; KRAMER, S. (2006). *Globalization, cultural identities, and media representations*. Albany: State University of New York Press.
- GILROY, P. (1993). *The Black Atlantic. Modernity and double consciousness*. Cambridge: Harvard University Press.
- GREGORIO GIL, C. (2002). «Procesos migratorios y desigualdad de género». A: GARCÍA-MINA, A.; CARRASCO, M. J. (ed.). *Cuestiones de género en el fenómeno de las migraciones*. Madrid: Universidad Pontificia Comillas, p. 11-38.
- INSTITUT DE LA COMUNICACIÓ (2011). *Informe de la comunicació a Catalunya 2009-2010*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Institut de la Comunicació; (Barcelona): Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007). *Diccionari de la llengua catalana* (en línia). 2a ed. Barcelona: IEC. <<http://dlc.iec.cat/>> [Consulta: 28 octubre 2012].
- JULIANO, D. (2006). *Mujeres migrantes, viajeras incansables*. Bilbao: Harresiak Apurtuz.
- KING, R.; WOOD, N. (2001). *Media and migration: Constructions of mobility and difference*. Londres: Routledge.
- LARIO BASTIDA, M. (2006). *Medios de comunicación e inmigración*. Múrcia: Caja de Ahorros del Mediterráneo.
- LORTE, N. (dir.) (2004). *Tratamiento informativo de la inmigración en España. 2002*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- MILLS-AFFÍ, É. (2004). *Filmer les immigrés: Les représentations audiovisuelles de l'immigration à la télévision française 1960-1986*. Brussel·les: De Boeck & Larcier: Institut National de l'Audiovisuel.
- MORENO, A.; ROVETTO, F.; BUITRAGO, A. (2007). *¿De quién hablan las noticias?: Guía para humanizar la información*. Barcelona: Icaria.

LUCIANA PONTES PINTO

- MUNSÓ CABÚS, J. (2001). *La otra cara de la televisión: 45 años de historia y política audiovisual*. Barcelona: Flor del Viento.
- NICHOLS, B. (1991). *Representing reality: Issues and concepts in documentary*. Bloomington: Indiana University Press.
- RODRIGO ALSINA, M. (2006). «Posmodernidad y crisis de identidad». *Revista Científica de Información y Comunicación*, núm. 3, p. 125-146.
- RODRÍGUEZ BREUJO, V. (2009). «La imagen de la mujer inmigrante en televisión». *Actas del I Congreso Internacional Latina de Comunicación Social, 9-11 de diciembre de 2009*. La Laguna, Tenerife: Universidad de La Laguna. Facultad de Ciencias de la Información: Sociedad Latina de Comunicación Social. [CD-Rom]
- SANTAMARÍA, E. (1993). «(Re)presentación de una presencia. La «inmigración» en y a través de la prensa diaria». *Archi-piélagos*, núm. 12, p. 5-72.
- SANTAOLALLA, I. (2005). *Los «otros»: Etnicidad y «raza» en el cine español contemporáneo*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- SHOHAT, E.; STAM, R. (2002). *Multiculturalismo, cine y medios de comunicación: Crítica del pensamiento eurocéntrico*. Barcelona: Paidós.
- SPII, R.; ARAYA, M. (2005). *Les dones immigrades: Apunts, històries, reflexions, aportacions...* Barcelona: Institut Català de les Dones.
- STOLKE, V. (1995). «Talking culture: New boundaries, new rhetorics of exclusion in Europe». *Current Anthropology*, vol. 36, núm. 1, p. 1-24.
- UNIÓ EUROPEA DE RADIODIFUSIÓ (ed.) (2007). *SCORT 2007: EBU System of Classification of Radio and Television Programmes*. Ginebra: UER.
- VALLE, N.; HIRIART, B.; AMADO, A. M. (1996) *El ABC de un periodismo no sexista*. Santiago de Xile: Fempress/ILET.